

ภาคผนวก ข
 ประวัติคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

ประวัติคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ที่นำมาเสนอในที่นี้ มีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อันมีที่มาจากหนังสือ **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 2** (2405 – 2486) พิมพ์โดยสำนักพิมพ์รวมสาส์น. หน้า 262 – 269. และส่วนที่สองมาจากงานเรียบเรียงของ **ประพัฒน์ ตริณรงค์** จากหนังสือ **นารีผู้มีคุณ เล่ม 3** ซึ่งจัดพิมพ์ในปี 2537 โดยสำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ หน้า 17 – 20.

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ต.จ. เป็นเชื้อสายราชินิกุลในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีพันปีหลวงแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดในรัชกาลที่ 4 เมื่อวันอาทิตย์ที่ 6 กันยายน ปีกุน เบญจศก พ.ศ.2406 พระยาจำแสนยบดี (เดช คฤหเดช) เป็นบิดา คุณหญิงพักทอง ธิดาพระยาราชสุภาวดี (पालสุรคุปต์) ราชินิกุล เป็นมารดา

เมื่อคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ยังเยาว์ ในเวลาตอนปลายรัชกาลที่ 4 และตอนต้นรัชกาลที่ 5 นั้น การศึกษาอักษรสมัยตามวิธีปัจจุบันนี้ เพิ่งเริ่มจัดแต่สำหรับเด็กผู้ชาย ส่วนเด็กผู้หญิงในสมัยนั้น นอกจากเจ้านายในพระราชสกุล ผู้ปกครองมักยังไม่เห็นกันอยู่ว่าจำเป็นต้องเล่าเรียน แต่เชอคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์อยู่ในฐานะติดกับเด็กหญิงคนอื่นด้วยเหตุ 2 อย่าง อย่างหนึ่งคือเป็นลูกรักของบิดาและทำนองจะติดบิดา ไปไหนบิดาจึงยอมพาไปด้วยเสมอ แม้จนถึงเมืองเขมรก็ได้เคยไปกับบิดาตั้งแต่วัยเด็ก อีกอย่างหนึ่งนั้นบิดามีตำแหน่งรับราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นเจ้าหน้าที่ในการทำหนังสือ เช่น ร่างท้องตรากระทรวงหรือเขียนใบบอกของตนในเวลาไปราชการเป็นต้น มาตั้งแต่ยังเป็นหลวงศรีเสนา คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ตามติดตัวบิดาอยู่เสมอ ก็ได้โอกาสประกอบกับอุปนิสัยซึ่งชอบเรียนหนังสือ เพียรศึกษาอักษรสมัยต่อพวกนายเวรและเสมียนบ้าง ติดบิดาบ้าง จนได้รับความรู้หนังสือไทยคล้ายกับเป็นเด็กผู้ชาย เพราะฉะนั้น เมื่อภายหลังมาจึงสามารถจนถึงแต่งหนังสือได้ เช่น แต่งประวัติของคุณหญิงพักทองผู้มารดา อันปรากฏอยู่ข้างต้นหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 2 ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานศพคุณหญิงพักทองนั้นเป็นต้น

ชื่อเสียงของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์เริ่มปรากฏแพร่หลายแต่เมื่อแรกรุ่นสาว ด้วยเรื่องลือกันว่าเป็นหญิงสวยอย่างยิ่งในสมัยนั้นคนหนึ่ง แต่เป็นบุญตัวมิต้องรับความเดือดร้อนเพราะเหตุนั้น ด้วยเป็นผู้ดีมีศักดิ์และจรรยา ทั้งบิดามารดาก็ปกครองโดยทางที่ชอบ มาถึง พ.ศ.2419 ได้ทำการมงคลแต่งงานกับนายพุด เทพหัสดิน ณ อยุธยา อันเป็นราชินิกุลและเป็นบุตรชายสืบสกุลของพระยาชัยสุนทร (เจียม) ซึ่งเคยเป็นที่พระพี่เลี้ยงแล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรม ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์อยู่กินกับสามีมาด้วยความสมเอนสมนุญพูนสุขด้วยกัน ฝ่ายสามีเป็นข้าหลวงเดิมได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณตั้งแต่เป็นมหาดเล็กพิเศษแล้วได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับด้วยความสามารถ จนได้เป็นที่หลวงฤทธิ์นายเวรมหาดเล็ก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มียศทหารเป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์ และได้เป็นนายพันเอกที่ปลัดทัพบกในกรมยุทธนาธิการ ฝ่ายภรรยาอำนวยการบ้านเรือน และช่วยต้อนรับเลี้ยงดูมิตรสหายของสามีในเวลาเมื่อมาเยี่ยมเยือนถึงที่อยู่ ก็มีผู้คุ้นเคยชอบพอกันขึ้นโดยลำดับ ตัวข้าพเจ้าผู้แต่งเรื่องประวัตินี้ได้คุ้นเคยกับหลวงฤทธิ์นายเวรอยู่ก่อนแล้ว ครั้นเมื่อเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบก หลวงฤทธิ์นายเวรได้เป็นตำแหน่งของข้าพเจ้าก็เลยชอบพอกันสนิทสนม ได้ไปหาหลวงฤทธิ์นายเวรถึงบ้านเรือนเนื่องๆ จึงได้เริ่มคุ้นเคยชอบพอกับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์แต่นั้นมาจนตลอดอายุ

หลวงฤทธิ์นายเวรกับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์มีบุตรธิดาด้วยกัน 9 คน มีตัวอยู่ในเวลานี้แต่ 4 คน คือ

1. นายพลโท พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
2. นางสาวละม้าย เทพหัสดิน ณ อยุธยา
3. นายพลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
4. คุณหญิงเพ็ญตรี อรรถกถยวาทาวดี

คำโบราณที่กล่าวว่าความสุขเป็นคู่กับความทุกข์ คำนี้ประจักษ์จริงในเรื่องประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ด้วยตั้งแต่แต่งงานมาได้มีความสุขทุกสถานอันสตรีจะพึงหวัง แต่ได้ครองความสุขนั้นอยู่เพียง 14 ปี ก็อันตรธานไปโดยพลัน ด้วยเมื่อ พ.ศ.2433 หลวงฤทธิ์นายเวรเกิดมีอาการป่วยอยู่ไม่กี่วันถึงแก่กรรม ทั้งความทุกข์และความลำบากจู่มาถึงตัวคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์โดยทันที รวบรวมว่าน้ำไหลหลากท่วมมารอบข้างด้วยผู้เป็นชั้นบุพการีที่ได้เคยปกครองตนมาแต่ก่อน เหลืออยู่แต่มารดาที่ทุพพลภาพ คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ต้องดูแลปฏิบัติอยู่แล้ว ไหนบุตรและธิดาซึ่งได้มีขึ้นก็ล้วนแต่ยอมเยาว์วัยจะต้องเลี้ยงดูอยู่ในอีกช้านาน คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ได้ประสบความทุกข์ของแม่เจ้าเรือนสักเพียงไรในครั้งนั้น ได้แต่สันนิษฐานโดยความที่พรรณนา ที่มีหวังอยู่แต่ไม่ขาดแคลนทรัพย์สมบัติกับพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งสมเด็จพระอนุชาเป็นที่พึง ก็ได้พระบารมีปกเกล้าฯสมหวัง เป็นต้นว่า การศึกษาของบุตร สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรงพระกรุณาโปรดฯให้ส่งเป็นนักเรียนหลวงไปเล่าเรียนในยุโรปทั้ง 2 คน และเมื่อคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์มีความทุกข์มากลำบากอย่างไร ก็โปรดฯพระราชทานพระบรมราชนาญญาติให้เข้าเฝ้าฯแทนเพ็ดทูลได้เป็นนิจ สมเด็จพระอนุชาก็ทรงพระกรุณาทำนองเดียวกัน แม้มิตรสหายของสามี โดยมากก็มีไมตรีจิตเต็มใจช่วยเหลือ เมื่อคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ว่าวนหรือปรึกษาหารือในเวลาที่มีกิจธุระหาผู้ใดที่จะรังเกียจไม่ อาศัยฐานะเป็นดังกล่าวมา ประกอบกับความสังวรจรรยา มารยาทมั่นคงเป็นเครื่องคุ้มครองตน คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์จึงตั้งตัวมาได้

อีกประการหนึ่ง คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์นั้นแม้เมื่อสิ้นสามีแล้ว ก็จักษุอันใดซึ่งสามีได้เคยรับเป็นธุระมา เป็นต้นว่าดูแลจัดการเล่าเรียนของน้องๆในสกุลเทพหัสดินซึ่งยังยอมเยาว์ คุณหญิงก็เอาเป็นธุระจัดการทำนุบำรุงเหมือนอย่างที่มีได้เคยทำมา อีกประการ 1 หน้าที่อย่างใดของผู้เป็นภรรยาข้าทูลละอองธุลีพระบาทจะพึงกระทำก็ยังคงกระทำต่อมาไม่ทอดทิ้งให้บกพร่อง ยกตัวอย่างดังเมื่อครั้งตั้งสภาอุณาโลมแดง (อันเรียกว่า “สภาภาษาชาติ” บัดนี้) ก็สมัครเข้าเป็นสมาชิกแต่ชั้นแรก และเพราะเหตุที่ได้เล่าเรียนอักษรสมัยมีความรู้มากดังกล่าวมาแล้วในไม่ช้าก็ได้เลื่อนเป็นตำแหน่งเลขานุการ และต่อมาได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุตถจุลจอมเกล้าฝ่ายใน แล้วได้เลื่อนขั้นถึงชั้นตติยจุลจอมเกล้าเป็นเกียรติพิเศษ อันภรรยาข้าราชการซึ่งสามีมิได้รับพานทอง น้อยตัวจะได้รับพระราชทานเหมือนคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์

เรื่องประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ตอนเมื่อตั้งตัวได้แล้วไปคิดการประมาณพลาดเสียคราวหนึ่ง ด้วยเมื่อเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงยังมีชีวิตอยู่ ท่านคิดตั้งโรงละครเก็บเงินคนดู อย่างเล่นกันในยุโรปมีคนชอบดูกันมาก ครั้นละครโรงปรีณสทิเอนเตอนั้นเลิกเมื่อเจ้าพระยามหินทรฯถึงอสัญกรรม คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์สำคัญว่าการเล่นละครเช่นนั้นจะหากำไรเลี้ยงตัวได้ ก็คิดฝึกหัดละครขึ้นโรงหนึ่ง เรียกชื่อว่า “ละครผสมสามัคคี” แต่การนั้นกลับเป็นทางขาดทุนและเป็นเหตุให้ได้รับความเดือดร้อนต่างๆ แม้จนถูกหมิ่นประมาทถึงต้องร้องฟ้องในโรงศาลเพื่อรักษาชื่อเสียง และยังมีความรำคาญด้วยประการอย่างอื่นเกือบ

เนื่องนี้ จนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงออกพระโอรสว่าน่าต่อสร้อยชื่อว่า “ท่านเลื่อนฤทธิ์นานาเนกนิตินิสินเดน” ดังนี้ เพราะเกิดเหตุเดือดร้อนที่ไร คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ก็เป็นเข้าไปเฝ้าฯกราบทูลให้ทรงทราบความทุกขร้อนตามเคยมา ด้วยรู้ว่าทรงพระกรุณาไม่ถือโทษ แต่ครั้งนั้นเป็นบุญที่ยังไม่ทันทรุดโทรมเสียหายมากมาย พอพระยาเทพหัสดินบุตรคนใหญ่ซึ่งออกไปยุโรปสำเร็จการศึกษากลับมาถึง คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ก็มอบกิจการให้บุตรคิดจัดการแก้ไข และได้อาศัยพระบรมราชานุญาตของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงรับซื้อบ้านที่เก่าแก่อันอยู่ริมวัดจักรวรรดิราชาวาสให้เป็นทุน จึงพ้นความลำบาก แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใหม่ที่ริมคลองสามเสนต่อกับถนนพิชัย ได้อยู่ที่นั่นต่อมาด้วยความผาสุกจนตลอดอายุ

แม้เมื่อคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์มอบกิจการอย่างอื่นแก่บุตรแล้ว หน้าที่อันใดซึ่งกรอয়াข้าราชการจะพึงสนองพระเดชพระคุณในพระราชสำนักก็ดี จะพึงกระทำเพื่อความเคารพต่อท่านผู้มีพระคุณแก่สามีและตัวเองมาแต่ก่อนก็ดี คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ยังคงปฏิบัติอยู่เป็นนิจมิได้ละเลยทอดทิ้งเพราะฉะนั้น จึงอยู่ในผู้ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดฯยกย่อง ต่อมาในรัชกาลที่ 6 ดังเช่นเมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ทรงฉลองพระชนมายุครบ 50 ปี เมื่อ พ.ศ.2456 ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้นับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ในหมู่ผู้เป็นสหชาติชั้นสูง อันโปรดฯให้เชิญเข้าประชุมนั่งร่วมโต๊ะเสวย และพระราชทานของขวัญเป็นที่ระลึกในงานนั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเข็มข้าหลวงเดิมกับเข็มพระปรมาภิไธยชั้นที่ 2 (ลงยาประดับเพชร) แล้วพระราชทานเลื่อนชั้นเป็นชั้นที่ 1 (ประดับเพชรล้วน) เป็นของขวัญ เมื่อคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ฉลองอายุครบ 60 ปี เพราะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ถึงขั้นสูงสุดอันสมควรแก่ฐานะมาแต่ในรัชกาลก่อนแล้ว

เรื่องประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ในตอนเมื่ออายุล่วงเข้าปัจฉิมวัย ดูเหมือนจะกล่าวได้ว่าพันเขตทุกขร้อนมีแต่ความสุขฝ่ายเดียว ด้วยบุตรทั้ง 2 คนก็ได้รับราชการมียศศักดิ์สูงด้วยความชอบความดีธิดาที่ออกเรือนก็ได้เป็นคุณหญิง ธิดาที่ยังอยู่ด้วยก็อุทิศสำหรับปฏิบัติให้ได้ความสุขสำราญ เป็นอันปลดเปลื้องความวิตกในการบ้านเรือน ตลอดจนการที่จะรักษาวงศ์สกุลให้ถาวรสืบไปภายหน้าเป็นอันสิ้นห่วงใยเพราะวางใจในบุตรธิดาได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งว่าโดยส่วนผู้อื่นนับตั้งแต่เจ้านายข้าราชการ ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ตลอดจนบุคคลชั้นอื่น บรรดาที่ได้รู้จักคุ้นเคยกันมากก็ดูเหมือนจะมีแต่ผู้ชอบพอ ผิดกันแต่ชอบมากและน้อยตามความคุ้นเคย ทั้งนี้ก็เป็นธรรมดา เพราะคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์รักษาวัตรปฏิบัติสม่ำเสมอ เป็นต้นว่าเคยสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายมาแต่ก่อนอย่างไร และเคยบนอบนับถือหรือชอบพอกับท่านผู้อื่นมากอย่างไร ก็คงประพฤติเช่นนั้นต่อมา แม้ในเวลาเมื่อสูงอายุแล้ว ตามโอกาสและกำลังซึ่งสามารถทำได้ มิให้บกพร่องหรือแปลกเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จึงชื่อว่าได้รับความสุขจากกัลยาณมิตรด้วยอีกสถานหนึ่งจนตลอดอายุ ประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ถ้าจะรวมกล่าวแต่โดยย่อ ก็ดูเหมือนจะสมกับคำอุปมาในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มาด้วยความสว่างไสว เมื่อสิ้นอายุก็ละโลกไปด้วยสว่าง มีความดีปรากฏประจำอยู่เป็นที่สรรเสริญของสาธุชนด้วยประการฉะนี้

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ป่วยถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 22 เมษายน ปีเถาะ พ.ศ.2470 คำนวณอายุได้ 63 ปี สิ้นเรื่องประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

โดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เป็นผู้ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ประวัติตรัสว่า มีคุณงามความดีเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะมูลเหตุที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นั้น ทรงไว้ว่า “ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน แล้วได้เลื่อนขึ้นถึงชั้นตติยจุลจอมเกล้าเป็นเกียรติยศพิเศษ อันภรรยาข้าราชการซึ่งสามีมิได้รับพานทอง น้อยตัวจะได้รับพระราชทานเหมือน”

คำว่า “สามีได้รับพานทอง” ในพระนิพนธ์นั้น มีความหมายว่า “สามียังมิได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา และยังมีได้รับพระราชทานเครื่องยศชั้นพานทอง ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า พระยาพานทอง” เพราะขณะที่คุณหญิงเลื่อนฤทธิ รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งสองชั้นนั้น สามีมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงฤทธินายเวร

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่า เดิมคุณหญิงคงมีชื่อว่า “เลื่อน” เท่านั้น เพราะในคำประกาศชื่อผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งสองชั้นของคุณหญิงใน “ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า” มีว่า “เลื่อน ภรรยาหลวงฤทธินายเวร พุฒ เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ” ทั้งใน พ.ศ.2438 และ พ.ศ. 2442 แต่เหตุที่เรียกกันว่า คุณหญิงเลื่อนฤทธิ โดยทั่วไปนั้นน่าจะเป็นคำย่อมาจาก “เลื่อน ภรรยาหลวงฤทธิ” ส่วนคำว่า “ณ กรุงเทพ” เมื่อถึงวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ.2467 ได้มีประกาศพิเศษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เปลี่ยนเป็น “ณ อยุธยา”

ประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิที่จะกล่าวต่อไปนี้ ส่วนใหญ่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงไว้ในหนังสือ “นิบาตชาดก เล่มที่ 17” และใช้หลักฐานอื่นที่มีส่วนสัมพันธ์กับคุณหญิงเป็นส่วนประกอบ

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ เป็นเชื้อสายราชินิกุลในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีพันปีหลวงแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดในรัชกาลที่ 4 เมื่อวันอาทิตย์ที่ 6 กันยายน ปีกุน เบญจศก พ.ศ.2406 พระยาจำแสนยบดี (เดช คุหะเดชา) เป็นบิดา คุณหญิงพักทอง ธิดาพระยาราชสุภาวดี (पाल สุรคุปต์) ราชินิกุล เป็นมารดา

จากประวัติตอนนี้มิได้ระบุว่าคุณหญิงเกิดที่ไหน แต่ในเรื่อง “ประวัติเขียนเอง” ของพลตรีพระยาอานุกาฬไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) บุตรชายคนหนึ่งของคุณหญิงกล่าวถึงบ้านเกิดของตนไว้ว่า “เกิดที่บ้านลำเพ็งหน้าวัดจักรวรรดิราชาวาส อันเป็นตำบลที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า เวียงท่านเลื่อนฤทธิ คุณหญิงคงจะเกิดที่บ้านนี้”

ส่วนชีวิตในเยาว์วัยและการศึกษาของคุณหญิงนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงไว้ว่า

“ในปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 นั้น การศึกษาอักษรสมัยตามวิธีปัจจุบันนี้เพิ่งเริ่มจัดแต่สำหรับเด็กผู้ชาย ส่วนเด็กผู้หญิงในสมัยนั้น นอกจากเจ้านายในราชสกุลผู้ปกครองมักยังไม่เห็นกันอยู่ว่าจำ

จะต้องเล่าเรียน แต่เผชิญคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์อยู่ในฐานะติดกับเด็กผู้หญิงคนอื่นด้วยเหตุ 2 อย่าง อย่างหนึ่งคือเป็นลูกรักของบิดา และทำนองจะติดบิดา ไปไหนบิดาจึงยอมพาไปเสมอ แม้จนถึงเมืองเขมร ก็ได้เคยไปกับบิดาตั้งแต่วัยเด็ก อีกอย่างหนึ่งนั้นบิดามีตำแหน่งรับราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นเจ้าหน้าที่ในการทำหนังสือ เช่น ร่างท้องตรากระทรวง หรือเขียนใบบอกของตนในเวลาไปราชการ เป็นต้น มาตั้งแต่ยังเป็นหลวงศรีเสนา คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ตามบิดาติดตัวอยู่เสมอ ก็ได้โอกาสประคบกับอุปนิสัยซึ่งชอบเรียนหนังสือ เพียรศึกษาอักษรสมัยต่อพวกนายเวรและเสมียนบ้างต่อบิดาบ้าง จนได้ความรู้หนังสือคล้ายกับเด็กผู้ชาย เพราะฉะนั้นเมื่อภายหลังมาจึงสามารถจนถึงแต่งหนังสือได้ เช่น ประวัติคุณหญิงพักทองผู้มารดาอันปรากฏอยู่ข้างต้นหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานศพคุณหญิงพักทองนั้น เป็นต้น”

สำหรับชีวิตในวัยสาว ชีวิตแต่งงานและการครองเรือนของคุณหญิง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติของคุณหญิงไว้ว่า “ชื่อเสียงของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์เริ่มปรากฏแพร่หลายแต่เมื่อแรกรุ่นสาว ด้วยเลื่องลือกันว่าเป็นหญิงสวยอย่างยิ่งในสมัยนั้นคนหนึ่ง แต่เป็นบุญตัวมีต้องรับความเดือดร้อนเพราะเหตุนั้น ด้วยเป็นผู้ดีมีศักดิ์และจรรยา ทั้งบิดามารดาก็ปกครองโดยทางที่ชอบ มาถึง พ.ศ. 2419 ได้ทำการมงคลสมรสแต่งงานกับนายพุ่ม เทพหัสดิน ณ อยุธยา อันเป็นราชินิกุลและเป็นบุตรชายสืบสกุลของ พระยาชัยสุนทร (เจียม) ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยง แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์อยู่กับสามีมาด้วยความสมรสสมบุญสมสุขด้วยกัน ฝ่ายสามีเป็นข้าหลวงเดิมได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณตั้งแต่เป็นมหาดเล็กพิเศษ แล้วได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับความสามารถจนได้เป็นหลวงฤทธิ์นายเวรมหาดเล็ก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มียศทหารเป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์และได้เป็นนายพันเอกที่ปลัดทัพบก ในกรมยุทธนาธิการ ฝ่ายภรรยาอำนวยการบ้านเรือนและช่วยต้อนรับเลี้ยงดูมิตรสหายของสามีในเวลาเมื่อมาเยี่ยมเยือนถึงที่อยู่ ก็มีผู้คุ้นเคยชอบพอมากขึ้นโดยลำดับ ตัวข้าพเจ้าผู้แต่งเรื่องประวัตินี้ ได้คุ้นเคยหลวงฤทธิ์นายเวรอยู่ก่อนแล้ว ครั้งเมื่อเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบก หลวงฤทธิ์นายเวรได้เป็นตำแหน่งปลัดของข้าพเจ้าก็เลยชอบพอกันสนิทสนมได้ไปหาหลวงฤทธิ์นายเวรถึงบ้านเรือนเนื่องๆ จึงได้เริ่มคุ้นเคยชอบพอกับคุณหญิง เลื่อนฤทธิ์ตั้งแต่นั้นมาจนตลอดอายุ”

นี่คือรูปสมบัติและคุณสมบัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ในวัยสาว และชีวิตการแต่งงานการครองเรือนในช่วงระยะเวลา 14 ปี อันเต็มไปด้วยความสุข แต่แล้วก็เกิดทุกข์โศกขึ้นอย่างไม่คาดฝันเพราะพันเอก หลวงฤทธิ์นายเวรได้ถึงแก่กรรมลงอย่างรวดเร็ว พลเอก พระยาเทพหัสดินฯ (ผาด เทพหัสด ณ อยุธยา) บุตรชายคนโตของท่านบันทึกไว้ในเรื่อง “ความอาลัยรัก” ว่า “ท่านบิดาของข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่มีวาสนา เพราะหลังจากรับตำแหน่งใหม่ (ปลัดทัพบกในกรมยุทธนาธิการ) ได้ไม่ถึงปีและกำลังจะทรงตั้งให้เป็นพระยา เป็นบำเหน็จในการช่วยปราบอั้งยี่ปล่องเหล็ม ก็ป่วยเป็นโรคได้ต้นถึงแก่กรรมลงเมื่อมีอายุเพียง 28 ปี เท่านั้น”

นอกจากความทุกข์โทมนัสเพราะการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของพันเอกหลวงฤทธิ์นายเวรผู้เป็นสามีอย่างไม่คาดฝันแล้ว ภารกิจอันหนักของครอบครัวก็ตกมาเป็นของคุณหญิงทั้งสิ้น เพราะมีบุตรและธิดาที่ยังเล็กอยู่ถึง 9 คน และมีมารดาผู้ชรามากแล้วกับน้องๆ ในสกุลเทพหัสดินที่ยังเยาว์อีกหลายคน บุคคลเหล่านี้เคยได้รับการทะนุบำรุงจากสามีมาเป็นอย่างดี ซึ่งคุณหญิงก็เต็มใจรับหน้าที่ต่อไปต่างๆ ที่อายุยังน้อย พลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ ได้บันทึกการปฏิบัติหน้าที่ในการรับภาระอันหนักนี้ไว้ว่า

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะได้บ้านที่หน้าวัดจักรวรรดิราชาวาส ซึ่งเวลานั้นถูกถนนตัดใหม่ (ถนนเยาวราช) ฝ่ายแยกออกเป็นสองซีกโดยพระราชทานราคาสูงสำหรับที่ดินในสมัยนั้น คือ ตารางวาละ 80 บาท แต่จะทรงซื้อส่วนเหนือที่ติดกับวัดชัยชนะสงคราม(วัดตึก) ก่อน มารดาแบ่งเงินที่ขายได้นี้ให้แก่บุตรทุกคนฝากไว้ที่แบงก์ฮ่องกง เชียงไฮ้ นอกจากนั้นยังกำหนดที่บ้านให้แก่ลูกชายคนละแห่ง.....แต่เนื่องจากมารดาเป็นหม้ายแต่มีอายุน้อย ทั้งลูกทุกคนก็ยังเล็ก ไม่มีทางได้ อย่างอื่นมาจุนเจือจึงต้องกินแต่ของเก่า ครั้นคิดประกอบอาชีพเพื่อความออกเงยก็เคราะห์ร้ายมีแต่ขาดทุนยับเยิน นอกจากนั้น ธรรมเนียมของคนไทยยังนิยมกันว่า ญาติคนไหนมีอันจะกิน ญาติผู้อื่นก็พากันมาพึ่งบุญ ซึ่งผู้มีใจกว้างขวางเอาพี่เอาน้องจำต้องรับเลี้ยงดูโดยไม่จำกัดจำนวนอันเป็นเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้องหมดเปลือง จึงต้องถอนเงินจากแบงก์และไขว่ไขว่ที่ดินเพื่อการครองชีพจนหมด”

นี่คือภาระอันหนักของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์หลังจากที่สามีถึงแก่กรรมไปแล้ว ความจริงในตอนแรกนั้นนอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จะพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์เป็นอย่างดีมากด้วยการที่ทรงซื้อที่ดินดังกล่าวแล้วยังได้ทรงส่งลูกชายสองคนของคุณหญิงไปศึกษาต่างประเทศถึง 2 คน คือ พลเอก พระยาเทพหัสดินฯ ไปศึกษาวิชาทหารที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ.2434 อันเป็นเวลาภายหลังจากที่สามีของคุณหญิงถึงแก่กรรมเพียงปีเดียว ต่อมาได้ย้ายไปอยู่โรงเรียนทหารเมือง บรัสเซล ประเทศเบลเยียม ส่วนอีกคนหนึ่งคือ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ ผู้เป็นน้องชายให้ไปศึกษาวิชาทหารที่ประเทศเยอรมนี ใน พ.ศ.2445 โดยมีกระแสพระราชดำรัสเป็นไปในทำนองเดียวกันว่า “เข้ารับปากพ่อของเจ้าไว้เมื่อก่อนเขาจะตายว่า จะส่งลูกชายของเขาทั้งสองคนไปยุโรป ได้ส่งพี่ชายของเจ้าออกไปแล้ว และจะส่งเจ้าไปอีกคน เพราะฉะนั้นเจ้าจะรักเรียน อะไรจงว่ามา” พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ กราบบังคมทูลว่า “รักจะเรียนวิชาทหาร” ดังนั้น จึงได้ทรงจัดส่งไปศึกษาวิชาทหารที่ประเทศเยอรมนีดังกล่าว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้มีพระบรมราชานุเคราะห์ให้คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์เพียงเท่าที่กล่าวมานั้นเท่านั้น เพราะเมื่อถึงคราวที่คุณหญิงต้องประสบความวิบัติตั้งในบันทึกของพลตรี พระยาอนุภาพไตรภพที่ว่า “คิดประกอบอาชีพเพื่อความออกเงยก็เคราะห์ร้ายมีแต่ขาดทุนยับเยิน.....” พระองค์ก็ได้ทรงพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์อีกครั้งดังรายละเอียดที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไว้ว่า

“เมื่อตั้งตัวได้แล้ว ไปคิดการประมาณพลาดเสียคราวหนึ่ง ด้วยเมื่อเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ดำรงยังมีชีวิตอยู่ ท่านคิดตั้งโรงละครเก็บเงินคนดูอย่างเช่นเล่นกันไนยุโรป มีคนชอบดูกันมาก ครั้นละครโรงปรีนสทิเอเดอนั้นเลิก เมื่อเจ้าพระยามหินทรฯ ถึงอสัญกรรม คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์สำคัญว่า การเล่นละครเช่นนั้นจะหาทำไรเลี้ยงตัวได้ ก็คิดฝึกละครขึ้นโรงหนึ่ง เรียกชื่อว่า ละครผสมสามัคคี แต่การนั้นกลับเป็นขาดทุนและเป็นเหตุให้ได้รับความเดือดร้อนต่างๆ แม้จะถูกหมิ่นประมาทถึงต้องพ้องในโรงศาลเพื่อรักษา

ชื่อเสียง และยังมีควมร่ำคาญด้วยประการอื่นเกือบเนื่องกิจ จนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงออกพระโอษฐ์ว่า น่าจะต่อสร้อยชื่อว่า “ท่านเลื่อนฤทธิ์นานานิติยอินสิเดนต์” ดังนี้ เพราะเกิดเดือดร้อนที่ไร คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ก็เป็นเข้าไปเผ้าฯกราบทูลให้ทรงทราบความทุกข์ร้อนตามเคยมา ด้วยรู้ว่าทรงพระกรุณาไม่ถือโทษ แต่ครั้งนั้นเป็นบุญที่ยังไม่ทอดโทรมเสียหายมากมาย พอพระยาเทพหัสดิน บุตรคนใหญ่ซึ่งออกไปยุโรปสำเร็จการศึกษากลับมาถึง คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ก็มอบกิจธุระให้บุตรจัดการแก้ไข และได้อาศัยพระบรมราชานุญาตของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงรับซื้อที่บ้านเก่าอันอยู่ริมวัดจักรวรรดิราชาวาสให้เป็นทุน จึงพ้นความลำบากแล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในใหม่ที่ริมคลองสามเสนต่อกับถนนพิชัย ได้อยู่ที่นั่นต่อมาด้วยความผาสุกจนตลอดอายุ”

คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ป่วยถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ.2470

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรรเสริญสรุปความดีของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ว่า

“ผู้รับตั้งแต่เจ้านายข้าราชการ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตลอดจนบุคคลชั้นอื่นบรรดาที่ได้อุปการคุณเคยกันมากก็ดูเหมือนจะมีแต่ผู้ชอบพอ ผิดกันแต่ชอบมากและน้อยตามความคุ้นเคย จะหาผู้ได้จริงเกียจเกลียดชังคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์หาไม่ ทั้งนี้ก็เป็นธรรมดาเพราะคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์รักษาวัตรปฏิบัติสม่ำเสมอเป็นต้นว่า เคยสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายมาอย่างไร และเคยนบถนบถนบถหรือชอบพอกันผู้อื่นมาอย่างไร ก็คงประพฤติเช่นนั้นต่อมา แม้ในเวลาเมื่อสูงอายุแล้ว ตามโอกาสและกำลังซึ่งสามารถทำได้ ให้บกพร่องหรือแปลกเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จึงได้ชื่อว่าได้รับความสุขจากกัลยาณมิตรด้วยอีกสถานหนึ่งจนตลอดอายุ ประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ถ้าจะมารวมกล่าวแต่โดยย่อ ก็ดูเหมือนจะสมกับคำอุปมาในพระพุทธานุศาสนานาว่า เป็นผู้มาด้วยสว่างไสว เมื่อสิ้นอายุก็ละโลกไปด้วยสว่าง มีความดีปรากฏประจำอยู่เป็นที่สรรเสริญของสาธุชนด้วยประการฉะนี้”

ออกราชการทางสถานที่วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

วันที่ 26 พฤษภาคม 2537

ทรงพระกรุณาแต่งตั้งหลวงฤทธิ์นายเวร

คัดจากราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๗ หน้า ๑๕๒-๑๕๓

ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

หลวงฤทธิ์นายเวร (พูด) บุตรพระยาไชยสุรินทร์ (มล.เจียม) ในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้รับราชการเป็นมหาดเล็กหลวงเวรสวัสดิ์ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๘ ตำลึง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายรองไชยยรรค์ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑๕ ตำลึง ภายหลังโปรดเลื่อนให้เป็น นายสนิท หุ้มแพร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑๐ ตำลึง แล้วได้เลื่อนเป็นนายกวด หุ้มแพร ต้นเชือก ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงฤทธิ์นายเวร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๓ ชั่ง และได้เป็นราชองครักษ์และนายพันโทรองผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกด้วย โปรดพระราชทานเงินเดือนๆ ละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เบี้ยเลี้ยงเดือนละ ๓๐ บาท ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้า ๑ และมงกุฎสยามชั้นที่ ๕ วิจิตรภรณ์ ๑ วันที่ ๒๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ เวลาบ่ายค่ำเศษ ป่วยเป็นลม ให้แน่นเสียด หามอจ้อยเซลยศักดิ์รักษา หมอประกอบยาให้รับประทาน อาการค่อยทุเลาลง แล้วโรคแปรเป็นอุจจาระธาตุผิดปกติ หามอประสิทธิ์วิทย์รักษา ได้ประกอบยาแก้อาการทรงอยู่ แล้วได้นำอาการขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระยาประเสริฐสุธารัตนารัง หลวงศรีศักดิ์ หมอหลวงมารักษาด้วยอีก

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม อาการทุลดหนักลงให้อ่อนเปลี้ยและเพ้อไม่ได้สติ วันที่ ๑๔ เวลา ๗ ทุ่ม ให้หอบเวลา ๑๐ ทุ่มเศษ หลวงฤทธิ์นายเวร(พูด)ถึงแก่กรรม อายุได้ ๓๑ ปี พระราชทานน้ำชำระศพ หีบสลักก้านแย่งเป็นเกียรติยศ เลื่อนภรรยาเป็นผู้จัดการศพ

พระราชทานเพลิงศพหลวงฤทธิ์นายเวร

คัดจากราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๗ หน้า ๔๑๓

ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ เวลาค่ำ ยกหีบศพ หลวงฤทธิ์นายเวร(พูด) กรมมหาดเล็กชั้นวอประเทียบ มีกลองมลายูของหลวง เข้ากระบวนแห่ไปโรงที่มวัดจักรวรรดิราชาวาส

วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ เวลาบ่ายพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าขาว ๒ พับ เงิน ๑๕๐ เฟื้อง เครื่องพระราชทานเพลิงพร้อม

ผู้ตีแปดสายแรก ผู้ตีแปดเสาแรก

โดย จุลลดา ภัคดีภูมินทร์

หลวงฤทธิ์นายเวร

คุณหญิงเลื่อน

ผู้ตีแปดเสาแรก จริงๆ แล้ว คืออย่างไร ฟังคล้ายๆคำประชดนะ เพิ่งอ่านหนังสือเล่มหนึ่งพบว่า รู้จักชื่อบรรพบุรุษทางแม่ขึ้นไปถึง ๗ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นล้วนแต่เป็นผู้ตี เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เมื่อแรกที่เดียวได้ฟังมาว่าไม่ใช่คำประชด เป็นคำพูดเมื่อต้นรัตนโกสินทร์นี่เอง

ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (สมเด็จพระอนุชาธิราชร่วมพระครุภักดีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง) เรื่องราชินิกุล ในรัชกาลที่ ๕

ราชินิกุล นั้นที่ให้ความหมายกันว่าเป็นสกุลฝ่ายราชินี ยังไม่ถูกต้อง “ราชินิกุล” หมายถึงสกุลพระญาติ ฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง คือ หากทรงพระอิสริยยศพระราชินี ก็ต้องเป็นสมเด็จพระพันปีหลวงในรัชกาลต่อไปด้วย ทั้งนี้แม้ “เจ้าจอมมารดา” ซึ่งเป็นพระสนมเอกในพระเจ้าแผ่นดิน หากมีพระราชโอรสเสด็จขึ้นครองราชย์ ก็สถาปนาพระชนนีขึ้นเป็น สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้ แต่ถ้าหากมิใช่สมเด็จพระราชินี หรือพระสนมเอกของพระเจ้าแผ่นดิน ก็จะไม่ทรงพระอิสริยยศ “สมเด็จพระบรมราชชนนี” ไม่มี “พันปีหลวง” ทำยพระนาม

ราชินิกุล จึงเป็นสกุลฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ดังเช่น สกุล ณ บางช้าง สกุลชุตินทรกุลบุณนาค พระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๑ เป็นราชินิกุลก่อนสกุลอื่นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งพอพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเสด็จอยู่ในที่สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีขึ้นสู่ฐานะเป็นราชินิกุลแต่นั้นมา คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ กรุงรัตนโกสินทร์มีราชินิกุลสายแรกเป็นปฐม

สมเด็จพระราชปิตุลาฯ ทรงพระนิพนธ์ถึงเรื่อง“ผู้ดีแปดสายแรก” ไว้ว่า “ผู้ซึ่งสืบสายมาแต่สกุล ซึ่งเป็นสกุลผู้ดีสายแรกๆที่เกิดขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์”และซึ่งเป็นคำที่กล่าวโหมถึงผู้ซึ่งสืบสายมาแต่ผู้ดีหลายๆสายว่าผู้ดีแปดสายแรก จะเห็นได้ว่าท่านทรงใช้คำว่า “ผู้ดีแปดสายแรก” มิใช่ “ผู้ดีแปดสาแหรก”

แล้วในพระนิพนธ์นั้น ท่านก็ทรงยกตัวอย่างบุตรธิดาของหลวงฤทธิชัยนายเวร (พุด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) กับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ (สกุลเดิม คฤหเดช สายสกุลราชินิกุลรัชกาลที่ ๕) บุตรธิดาของท่านคู่นี้เป็นผู้ดีถึงสืบสายแรก ไม่ใช่เพียงแค่แปดสายแรกทรงแยกสายเอาไว้ดังนี้

ทางบิดา (คือทางหลวงฤทธิชัยนายเวร) มีเชื้อสายมาแต่

๑. สายราชินิกุลกรุงรัตนโกสินทร์ (คือพระบรมราชจักรีวงศ์)
๒. สายราชินิกุล รัชกาลที่ ๒ (คือสกุลบางช้าง)
๓. สายราชินิกุล รัชกาลที่ ๔ (คือสกุลเชื้อสายจันทัน)
๔. สายราชินิกุล รัชกาลที่ ๓ (คือสกุลเชื้อสายแขกสุณี)
๕. สายราชินิกุล รัชกาลที่ ๓ (คือสกุลชาวสวนวัดหนึ่ง)
๖. สายราชตระกูลกรุงทวารวดี (กรุงเก่า) (คือสาย ม.ร.ว.ทับ)

ทางมารดา (คือทางคุณหญิงเลื่อนฤทธิ) มีเชื้อสายมาแต่

๑. สายราชินิกุล รัชกาลที่ ๕ (คือสกุลหงส์ทองรามัญ)
๒. สายสกุลพระยาสุรสาสนาคุ่ม (คือสกุลสุรคุปต์) (สกุลสุรคุปต์เป็นสายเชยของราชินิกุลรัชกาลที่ ๕)
๓. สายสกุลเจ้าลาวกรุงศรีสัตนาคนหุต (คือสกุล ณ เวียงจันทน์)
๔. สายสกุลพระยาศรีสหเทพ (เรือน) (คือสกุลคฤหเดช) (สกุลคฤหเดชเป็นสายเชยของราชินิกุลรัชกาลที่ ๕)

จึงรวมเป็น ๑๐ สาย นับว่าต้องกันกับคำที่กล่าวโหมถึงผู้ซึ่งสืบสายมาแต่ผู้ดีหลายๆสายว่า “ผู้ดีแปดสายแรก” นั้น แต่พวกนี้มีสายแรกถึง ๑๐ สายสัมพันธ์กันอยู่

ในพระนิพนธ์ แสดงว่า เมื่อก่อนโน้นคงจะเรียก “ผู้ดีแปดสาแหรก” ว่า “ผู้ดีแปดสายแรก” ทว่าต่อมาอาจเลื่อนไปจาก “สายแรก” เป็น “สาแหรก” เพราะลักษณะการโยงสายขึ้นไปหาบรรพบุรุษ ตั้งแต่ตัวเองขึ้นไปหาพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และทวดทางพ่อ ทวดทางแม่ นั้นมีลักษณะเป็นสาแหรกเอหาขาขึ้น

เมื่อยังเด็กๆ เคยได้ยินผู้ใหญ่ปากจัดบางคนค่อนข้างอดพวกที่ไว้วางตัวว่าเป็นผู้ดีว่า “แม่พวกแปดสาแหรกแก้วไม้คาน” บางทีเลยทำให้เห็นว่าคำ “ผู้ดีแปดสาแหรก” เป็นคำประชดประชัน เพราะคนพูดต่อคำว่า “แก้วไม้คาน” ให้คล้องจองกันโดยปราศจากความหมายตามวิสัยของคนไทยเจ้าบทเจ้ากลอน ชอบอุทานเสริมบท

คำว่า “แปดสาแหรก” นี้เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับเกล้าไว้ในหนังสือศรุตานุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านเอาไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ท่านเคยทรงพระราชดำริเล่นทายส่ายโลहितของแต่ละคน มีกฎอยู่ว่าใครรู้จักทวดแปด คือ

๑. พ่อของปู่	๕. พ่อของย่า
๒. แม่ของปู่	๖. แม่ของย่า
๓. พ่อของตา	๗. พ่อของยาย
๔. แม่ของตา	๘. แม่ของยาย

รวมเป็นแปดส่าย หรือ แปดสาแหรก นับว่าผู้ันั้นเก่ง จะได้รับพระราชทานรางวัลชมเชย สังเกตว่ามีได้มีคำว่า “ผู้ดี” มีแต่คำว่า “แปดสาแหรก” เท่านั้น

ที่มา : สกุลไทย ฉบับ 2459 ปีที่ 48/ 4 ธ.ค.44

สำนักหอสมุด